

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF NOTARIAL ACTIVITY

Чуєнко В.І., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права

Навчально-науковий інститут права імені Князя Володимира Великого

Міжрегіональної академії управління персоналом

Лобур О.О., магістрантка кафедри цивільно-правових дисциплін
та міжнародного права

Навчально-науковий інститут права імені Князя Володимира Великого

Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті розглянуто актуальне питання науки нотаріального процесу, а саме визначення правового статусу суб'єктів нотаріальної діяльності. Сформульовано коло осіб, які вправі вчиняти нотаріальні дії, і визначено їхні повноваження на підставі аналізу профільного законодавства. Основою нормативної бази, що регулює нотаріальну діяльність, є Закон України «Про нотаріат», який деталізує низка наказів Міністерства юстиції України.

Відповідно до наукових позицій, суб'єктів нотаріальної діяльності доцільно поділяти на нотаріальних і квазінотаріальних. Інститут квазінотаріату включає перелік осіб, яких Закон України «Про нотаріат» наділяє повноваженнями в чітко визначених випадках посвідчувати факти, що мають юридичне значення.

Особлива увага присвячена дослідженню особливостей і дискусійних аспектів правового статусу нотаріуса крізь призму підходів учених-правників, зокрема віднесення до представників державної влади.

З'ясовано, що основними функціями є юридичне закріплення цивільних прав і запобігання їх порушенню. Специфічними рисами діяльності нотаріуса є офіційність, публічність, превентивність, а також підвищений рівень відповідальності перед суспільством. Визначено, що нотаріально посвідчені акти відіграють важливу роль у судовому процесі як інструмент доказування.

З огляду на превентивну спрямованість і мету інституту нотаріату, нотаріус наділений значним обсягом прав та обов'язків. Перелік прав та обов'язків детально проаналізовано в статті, адже вони становлять основу правового статусу. Серед обов'язків можна виділити ті, виконання яких найбільше забезпечує реалізацію нотаріатом своїх функцій, – дотримання присяги, ведення діловодства, що регулюється окремим нормативно-правовим актом – Правилами ведення нотаріального діловодства, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України, відмова в учиненні нотаріальної дії в разі порушення останнього вимог законів або міжнародних договорів.

Висновком дослідження є те, що в силу покладених зобов'язань нотаріат є інститутом, який забезпечує гарантовану державою можливість особи на безперешкодну реалізацію, захист своїх прав, доступ до правової допомоги.

Ключові слова: суб'єкти нотаріальної діяльності, нотаріальний процес, правовий статус нотаріуса, права та обов'язки.

The article considers the actual issue of the science of notarial process, namely – determining the legal status of subjects of notarial activity. The circle of persons who have the right to perform notarial acts is formulated and their powers are determined on the basis of the analysis of the profile legislation. The basis of the regulatory framework governing notarial activity is the Law of Ukraine “About Notaries”, which is detailed by a number of orders of the Ministry of Justice of Ukraine.

According to the scientific positions of the subjects of notarial activity, it is expedient to divide them into notarial and quasi-notarial. The Institute of quasinotariat includes a list of persons authorized by the Law of Ukraine “About Notaries” in clearly defined cases to certify facts of legal significance.

Particular attention is paid to the study of features and debatable aspects of the legal status of the notary through the prism of the approaches of legal scholars, in particular the attribution to government officials.

It was found that the main functions are the legal consolidation of civil rights and prevention of their violation. Specific features of the notary's activity are formality, publicity, prevention, as well as an increased level of responsibility to society. It is determined that notarized acts play an important role in court proceedings as a tool of proof.

Given the preventive focus and purpose of the institution of notaries, the notary has a significant amount of rights and responsibilities. The list of rights and responsibilities is analyzed in detail in the article, as they form the basis of legal status. Among the responsibilities are those whose performance best ensures the implementation of the notary's functions – observance of the oath, record keeping, which is governed by a separate legal act – Rules of notarial records, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine, refusal to perform notarial acts in case violation of the latter requirements of laws or international treaties.

The conclusion of this study is that due to the obligations imposed, the notary is an institution that provides a state-guaranteed opportunity for a person to freely exercise, protect their rights, access to legal aid.

Key words: subjects of notarial activity, notarial process, legal status of a notary, rights and obligations.

Виходячи зі змісту основної ролі нотаріату в Україні, закріпленої в частині 1 статті 1 Закону України «Про нотаріат», – посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, учинення інших нотаріальних дій, передбачених цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, безспірним є той факт, що сьогодні значення цього інституту в вітчизняній правовій системі є досить вагомим [1].

Нині система нотаріату перебуває на етапі реформування, що має на меті побудову чіткої структури нотаріальних органів. Саме тому дослідження поняття суб'єктів нотаріальної діяльності та їхнього правового статусу є актуальним.

Метою статті є комплексний аналіз правового статусу нотаріуса й інших суб'єктів нотаріальної діяльності, види-

лення його характерних ознак і дослідження законодавчо закріплених правомочностей.

Значний вклад у розробку теоретичних засад нотаріального процесу зроблено М.С. Долинською, О.І. Неліним. Крім того, увагу визначенню суб'єктів нотаріальної приділила в праці Н.В. Ільєва. Крім того, у дослідженні використовувалися наукові узагальнення, зроблені О.В. Сапсаєм та С.Я. Фурсою.

Законом України «Про нотаріат» визначено, що вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси). Разом із тим перелік органів, які вправі

вчиняти нотаріальні дії, є ширшим. Так, у визначених законом випадках функції нотаріуса покладаються на посадових осіб органів місцевого самоврядування, консульські установи України, дипломатичні представництва України [1].

Окремо закон указує, що заповіти та довіреності, посвідчені у випадках, установлених статтею 40, порівнюються до нотаріальних. Зокрема, до них відносяться посвідчення головними лікарями, їх заступниками з медичної частини або черговими лікарями закладів охорони здоров'я та будинків для осіб похилого віку; капітанами морських, річкових суден, що ходять під прапором України; начальниками пошукових експедицій, командирами (начальниками) військових частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів; начальниками установ виконання покарань, начальниками слідчих ізоляторів [1].

Зважаючи на це, М.С. Долинська пропонує поділяти основних суб'єктів нотаріального процесу на інституту нотаріату та квазінотаріату [2, с. 166]. На думку О.І. Неліна, усі нотаріальні функції має виконувати виключно нотаріус, адже, як зазначає вчений, законодавство не містить вимог до посадових осіб, що уповноважені вчиняти нотаріальні дії, щодо юридичної освіти, наявності підготовки й механізмів контролю за їхньою діяльністю [3, с. 22]. Проте із цим не можна повністю погодитися, адже зазначені законодавчі положення щодо виконання функцій нотаріуса іншими особами забезпечують можливість реалізації конституційних прав і свобод для кожної особи.

Основним суб'єктом нотаріальної діяльності є нотаріус, який має найширші повноваження щодо вчинення нотаріальних дій. Нотаріусом є уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, і вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [1].

Науковці розглядають нотаріуса як особливого суб'єкта правової системи, адже він здійснює функції, спрямовані на юридичне закріплення цивільних прав і на запобігання їх порушенню в майбутньому, тобто здійснює превентивне правосуддя. Діяльність нотаріуса має публічний, офіційний характер.

Спеціальну роль відіграють також і нотаріальні акти, які мають відносно безспірний характер, а тому є важливими в процесі доказування. Нотаріус як суб'єкт контролю перевіряє та підтверджує існування певного юридичного факту, а також як спеціаліст у сфері права видає формально та змістовно правильні документи.

Унікальність і дуалістичність правового статусу обґрунтовується вченими тим, що нотаріус (у тому числі приватний) виконує функції державної влади та є водночас представником вільної юридичної професії [4, с. 154]. Отже, існує позиція, що нотаріус наділений повноваженнями держави, що надає йому якість посадової особи [5, с. 67].

О.В. Сапсай формулює визначення нотаріуса як суб'єкта, який діє від імені держави, проте не несе владних повноважень, що здійснює свою діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або провадить незалежну професійну нотаріальну діяльність, здійснює посвідчення прав та обов'язків громадян, а також фактів, які мають юридичне значення, надає інші визначені законодавством послуги, а також має високий рівень відповідальності перед суспільством [6, с. 41].

На думку С.Я. Фурси, особливість правового статусу нотаріуса зумовлена специфічним диспозитивно-санкціонованим методом нотаріального процесу. З одного боку, звернення за вчиненням нотаріальної дії є правом особи. З іншого боку, таке право кореспондує з обов'язком нотаріуса вчинити лише санкціоновані державою нотаріальні дії у визначеному законом порядку. За відсутності обґрун-

тованих причин забороняється відмовляти в учиненні нотаріальної дії [7, с. 138].

На нотаріуса покладаються обмеження, пов'язані з підприємницькою, адвокатською діяльністю, заснуванням адвокатських об'єднань, перебуванням на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконанням іншої оплачуваної роботи, крім викладацької, наукової і творчої діяльності, а також діяльності в професійному самоврядуванні нотаріусів [1]. Нотаріус як особа, що надає публічні послуги, підпадає під дію Закону України «Про запобігання корупції», а тому не має права використовувати надані йому повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди, приймати обіцянки чи пропозицію такої вигоди [8].

З огляду на існування в Україні поділу на державних і приватних нотаріусів, варто зазначити, що вони мають рівні права й обов'язки, їх діяльність здійснюється на тих же правових засадах, а документи, оформлені ними, мають однакову юридичну силу. Поділ передусім зумовлений специфікою внутрішньої структури та фінансового забезпечення діяльності, адже, як зазначає Н.В. Льєва, учинення нотаріальних дій є особливим видом діяльності, яка за своїм правозастосовним характером не залежить від її суб'єктивного складу [4, с. 155].

Правовий статус – це передусім система прав та обов'язків, закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах. Комплексний характер нотаріальної діяльності зумовлює наділення суб'єктів широким колом прав та обов'язків.

Правами нотаріуса є витребування від фізичних і юридичних осіб відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріальних дій, одержання плати за надання додаткових послуг правового й технічного характеру, які не пов'язані з учинюваними нотаріальними діями, плати за вчинення інших дій, покладених на них відповідно до закону, а також за вчинення приватними нотаріусами нотаріальних дій [1].

Надання державними нотаріусами додаткових послуг правового й технічного характеру за своїм змістом є правовою допомогою та послугами з технічного виготовлення документів і не має на меті отримання прибутку.

Правова допомога надається шляхом роз'яснень з питань чинного законодавства, консультацій правового характеру, усних і письмових довідок із законодавства, складання заяв, проектів правочинів та інших документів, а також надання консультацій і послуг з нарахування доходів (прибутків) при посвідченні договорів купівлі-продажу, міни нерухомого й рухомого майна [9].

До переліку прав входить складання проектів документів, виготовлення копій документів і виписок із них, а також надання роз'яснень із питань учинення нотаріальних дій і консультацій правового характеру. Проте доцільним є визначення цих дій як обов'язку, адже вони є складником нотаріального провадження й визначають можливість надавати комплексну юридичну допомогу [7, с. 139].

Нотаріус зобов'язаний діяти відповідно до закону, присяги, яку склав під час отримання права на зайняття нотаріальною діяльністю, і в межах правил професійної етики нотаріуса. Нотаріальне діловодство та архів нотаріус зобов'язаний вести відповідно до встановлених правил, до документів ставитися дбайливо, запобігаючи їх знищенню чи пошкодженню. Діловодство є комплексною діяльністю, яка включає створення, облік, зберігання документів, детально регламентується Правилами ведення нотаріального діловодства, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України [10].

Ураховуючи мету діяльності аналізованого інституту, а також недостатній рівень юридичної обізнаності в суспільстві, законодавець вимагає від нотаріуса роз'яснювати особам їхні права й обов'язки, попереджувати про

наслідки вчинюваних нотаріальних дій, а також постійно підвищувати свій професійний рівень.

Особливе місце серед обов'язків нотаріуса займає збереження нотаріальної таємниці. Так, нотаріус, помічник нотаріуса, інші суб'єкти нотаріальної діяльності повинні зберігати відомості, які одержані ними у зв'язку з учиненням нотаріальних дій. Виняток становить подання інформації на виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Існування обов'язку відмовити в учиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам зумовлене виконанням превентивної функції досліджуваного інституту, а також забезпеченням довіри до правової системи загалом. Профільним законом виключена можливість зловживання відмовою з боку нотаріуса, адже підстави чітко визначені в статті 49 [1]. Контроль за діяльністю органів нотаріату віднесений до компетенції Міністерства юстиції України, саме тому на його вимогу нотаріус повинен надавати документи, інформацію, пояснення.

Зазначені вище процесуальні права й обов'язки нотаріуса можуть поширюватися на осіб, які уповноважені

державою на вчинення нотаріальних дій, зокрема посадових осіб органів місцевого самоврядування, консульських установ і дипломатичних представництв, посадових осіб, передбачених ст. 40 Закону України «Про нотаріат», але з деякими винятками. Причому важливим є існування окремих нормативно-правових актів, що встановлюють правила вчинення нотаріальних дій суб'єктами квазі-нотаріату й, відповідно, деталізують їхні повноваження й умови діяльності [11; 12].

Отже, нотаріат є одним із провідних інститутів, що має вагоме значення в механізмі захисту прав, свобод і законних інтересів осіб. Поняття суб'єктів нотаріальної діяльності охоплює не лише державних і приватних нотаріусів, а й посадовців органів місцевого самоврядування, а також інших осіб, які у виключних випадках здійснюють нотаріальні функції. Вимоги висунуті до осіб, що бажають займатися нотаріальною діяльністю, є високими, але водночас такими, що відповідають правомочностям, якими держава наділяє цих суб'єктів. Правовий статус нотаріуса охоплює значний обсяг прав та обов'язків, що зумовлений його особливо важливою роллю в правовій системі. Проведене дослідження має практичне значення, адже наявна тенденція до розширення повноважень нотаріуса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.
2. Долинська М.С. Нотаріальний процес : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.
3. Нелін О.І. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 19–22.
4. Ільєва Н.В. Щодо визначення правового статусу нотаріату в Україні. *Форум права*. 2010. № 3. С. 152–156.
5. Нелін О.І. Актуальні проблеми функціонування системи нотаріату в Україні: спроба концентричного рівного визначення. *Юридична Україна*. 2017. № 1. С. 64–69.
6. Сапсай О.В. Правовий статус нотаріуса : кваліф. роб. магістра. Суми : Сумський державний університет, 2018. 109 с.
7. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Алерта ; Центр учбової літератури, 2021. 551 с.
8. Про запобігання корупції Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
9. Про затвердження Примірного положення про порядок надання державними нотаріусами додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також послуг технічного характеру : Наказ Міністерства юстиції України від 04.01.1998 № 3/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-98#Text>.
10. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства : Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 1318/18613. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10#Text>.
11. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування : Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11#n16>.
12. Про порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.1994 № 419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-94-#n10>.